

УДК 35.075.1:338.43(477)

Н. В. Коваль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1244-9297>

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.21.36

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ДОРАДНИЦТВО В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

N. Koval,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Bila Tserkva National Agrarian University

AGRICULTURAL CONSULTING IN UKRAINE: FUNDAMENTALS, PROBLEMS, OUTLOOK

У статті доведено необхідність розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в Україні. Досліджено мету, завдання, істотні ознаки, методи дорадчої діяльності, перераховані нормативно-правові акти, що її унормовують. Проаналізовано основні проблеми вітчизняної системи сільськогосподарського дорадництва: недостатнє державне фінансування та недостатня державна підтримка дорадництва загалом; низька платоспроможність суб'єктів господарювання на селі, що негативно впливає на їхню здатність замовляти дорадчі послуги; недооцінка ролі інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками; недовіра аграріїв до фахової компетентності дорадників та дорадчих служб. Досліджено особливості та джерела фінансування польської моделі сільськогосподарського дорадництва. Визначено першочергові завдання щодо розвитку дорадчої діяльності в Україні: інформатизація та цифровізація сільськогосподарського дорадництва (створення платформи обміну знаннями та інновацій), підготовка кваліфікованих дорадників та експертів-дорадників, державне фінансування з переходом в перспективі до державно-приватної моделі дорадництва за зразком Польщі.

The article argues the need for developing the system of agricultural consulting in the conditions of the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine, significant agricultural asset losses, threats to global food security, as well as Ukraine's intention to join the European Union. Agricultural consulting is the factor that can help increase the productivity and effectiveness of small and medium enterprises which are responsible for the bigger share of agricultural production in Ukraine.

The article investigates the goal, objectives, key features, methods of consulting; as well as outlines the legislative acts regulating it. We analyze the key problems of the Ukrainian agriculture consulting system, including: lack of state funding and state support of consulting overall; low solvency of the rural enterprises (farmers, small businesses, rural population) which prevents them from accessing consulting services; agricultural producers underestimating the role of information and consulting support and mistrusting the professional competency of consultants and consulting services. We investigate the peculiarities and funding sources of the Polish state and private model of agricultural consulting. The article defines the priorities for developing agricultural consultancy in Ukraine. For instance, it is necessary to develop the State program for agricultural consulting until 2024, and have it passed by the Verkhovna Rada of Ukraine. The program needs to focus on digitalization of agricultural consulting, training qualified consultants and experts, informing agricultural producers and rural population about the services and scope of consultants, as well as getting access to them. The coordination of consulting services needs to be led by the Ministry of agricultural policy and food of Ukraine, which would require restoring the respective department of it. Consulting activities of today need to be funded mainly by the state, with a gradual transition to a combined state and private model of consulting, like the Polish one. Special

focus needs to be on creating a platform of knowledge exchange, a source of information about innovations and sustainable development best practices, interactive learning courses etc, which will allow to lower the transactional costs for agricultural enterprises.

Ключові слова: сільськогосподарське дорадництво, сталий розвиток, інформаційно-консультативне забезпечення.

Key words: agricultural consulting, sustainable development, information and consulting support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На кінець 2020 р. в Україні було зареєстровано 73368 суб'єктів господарювання у сфері сільського, лісового та рибного господарства, з яких 49452 (67,4 %) — підприємства, 23916 (32,6 %) — фізичні особи-підприємці [1]. Фізичними особами-підприємцями було вироблено 2,7 % продукції [2]. З продукції, виробленої підприємствами, великі підприємства (36 одиниць) виробили 13,7 %, середні (2134) — 47,9 %, малі (47282) — 38,4 % (у тому числі мікропідприємства (42042) — 12,6 %) [3; 4]. Отже, саме суб'єктами середнього та малого бізнесу виробляється основний обсяг сільськогосподарської продукції. Проте, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, "продуктивність та ефективність сільськогосподарського виробництва на присадибних ділянках, в особистих селянських і фермерських господарствах в Україні у 3—5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах світу" [5]. Майже кожне шосте господарство за результатами діяльності у 2020 р. було збитковим [6].

Актуальність інформаційно-консультативного забезпечення аграріїв як чинника, що може вплинути на зростання продуктивності та ефективності сільськогосподарських підприємств, значно зростає в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну та загрози глобальній продовольчій безпеці. За даними Міністерства закордонних справ, від поставок продовольства з України залежать понад 400 млн людей у світі, адже Україна — один з п'яти найбільших експортерів зернових у світі, який забезпечував 10 % світового експорту пшениці, понад 14 % кукурудзи та 47 % соняшникової олії [6]. В результаті воєнних дій прямі втрати активів в галузі сільського господарства можуть скласти 6,5 млрд. дол. США, зокрема, на липень 2022 р. було втрачено понад 25 % посівних площ, понад 70 % зрошуваних земель, 20 % садів, 25 % ягідників, очікується втрата до 30 % поголів'я тварин. Значні площі сільськогосподарських угідь заміновані, зруйнована вироб-

нича, транспортна, енергетична інфраструктура [8, с. 3].

Відновлення та розвиток виробничого та економічного потенціалу галузі, відродження сільських територій неможливі без актуальної та достовірної інформації про заходи державної підтримки аграріїв, зміну регуляторних актів, стан ринків збуту, фінансів, інновацій; поширення знань щодо вимог європейського законодавства у сфері ведення сільського господарства, санітарних та фітосанітарних вимог, Зеленого курсу ЄС, особливостей адаптації до змін клімату, досвіду успішних суб'єктів господарювання. Саме таку інформаційно-консультативну підтримку сільськогосподарським товаровиробникам могли б надавати дорадчі служби. Проте нині стан їх діяльності, за винятком кількох служб, загалом незадовільний.

Слід також підкреслити, що розвиток дорадництва — один з кроків на шляху до членства в ЄС, адже в статті 404 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС зазначається, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, зокрема, просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників [9].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливостям правового регулювання діяльності суб'єктів сільськогосподарського дорадництва в Україні присвячені праці Л. С. Тараненко та Х. А. Григор'євої. Джерела фінансування дорадчих служб досліджувала О. В. Смігунова [10]. Роль дорадництва в сталому розвитку сільських територій та в умовах глобалізації вивчала І. П. Кудінова [11]. Питання розвитку екстеншн сервісу в світі та його перспективи в Україні висвітлені в статті Т. П. Кальної-Дубінюк [12]. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні проаналізовано в публікаціях О. О. Недбалюк [13] та Р. Я. Корінця [14].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження сутності дорадчої діяльності, перешкод на шляху розвитку дорадництва в Україні, особливостей організації системи сільськогосподарського дорадництва в Польщі та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування вітчизняних дорадчих служб.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ринок інформаційно-консультаційних послуг для суб'єктів господарювання у сфері сільського господарства в Україні представлений агроконсалтинговими фірмами (надають платні консультаційні послуги переважно великим сільськогосподарським підприємствам), екстеншн-центрами (спрямовують свою діяльність на навчання конкретних цільових груп), дорадчими службами (фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, іноземних інвесторів в рамках певних програм та проєктів, тому їх послуги доступні малим та середнім сільгоспвиробникам) [5; 10].

Основними завданнями дорадчої діяльності, згідно з Законом України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" № 1807-IV від 17.06.2004 р., є: підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок суб'єктів господарювання щодо прибуткового ведення сільського господарства в умовах ринкової економіки за допомогою надання їм дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку; поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, зайнятості сільського населення тощо [15]. Для реалізації перерахованих завдань використовуються такі методи: дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання; інформаційне забезпечення, навчання та демонстраційні покази форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення.

По суті, метою дорадництва є формування у селян та сільськогосподарських товаровиробників економічного мислення, ринкової поведінки, здатності ухвалювати обґрунтовані та

ефективні управлінські рішення, що в результаті сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому та зростанню якості життя сільського населення.

Найбільш істотними ознаками дорадчої діяльності, що відрізняють її від консалтингу, науковці [10; 11; 12; 13] вважають її суспільну спрямованість та соціальний характер: забезпечення продовольчої безпеки, розвиток та облаштування сільських територій, підвищення рівня та якості життя сільського населення, зменшення соціальної напруги через підвищення прибутковості та ефективності сільськогосподарського виробництва, організацію альтернативних видів діяльності та покращення зайнятості сільських жителів (зокрема у сферах зеленого, еко— та гастротуризму, народних промислів та ремесел), самоорганізацію та розвиток сільських громад і соціальної сфери села.

Основними нормативно-правовими актами, що унормовують дорадчу діяльність, є Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" № 1807-IV від 17.06.2004 р.; Постанова КМУ "Про затвердження положень про реєстри сільськогосподарських дорадчих служб, а також сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників" № 897 від 03.07.2006 р., Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України "Про затвердження форм для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств" № 76 від 12.07.2021 р., Накази Міністерства аграрної політики України "Про організацію професійної підготовки та проведення дорадчої діяльності на професійному рівні" № 519 від 13.09.2006 р., "Про затвердження Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта — дорадника" № 176 від 26.04.2005 р. тощо.

Проте, не зважаючи на важливість та необхідність сільськогосподарської дорадчої діяльності, суттєвих успіхів у її становленні Україні досягти не вдалося. Якщо у 2014 р. було зареєстровано 71 сільськогосподарську дорадчу службу та 1392 професійних сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників, послугами яких було охоплено близько 5 % сільгосптоваровиробників [5], то на початок 2020 р. з 20 зареєстрованих сільськогосподарських дорадчих служб [16] та понад 450 сертифікованих дорадників та експертів-дорадників [17] працювали одиниці, які були задіяні в реалізації проєктів і програм міжнародної технічної допомоги. Багато планів залишилося лише деклараціями: ство-

Рис. 1. Система сільськогосподарського дорадництва в Польщі

Джерело: розроблено автором на основі [18; 19; 20].

рення Національного центру сільськогосподарського дорадництва, обласних (регіональних) служб з їх районними відділками, надання фінансової підтримки сільськогосподарській дорадчій службі тощо.

Зокрема, у статті 8 Закону України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" йдеться про державне фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених у державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості. Таке фінансування має прописуватись окремим рядком у Державному бюджеті України на відповідний рік. Однак, починаючи з 2012 р. фінансування соціально спрямованих дорадчих послуг фактично зупинено [14, с. 10], що і призвело до згортання діяльності дорадчих служб.

Суттєвою перешкодою на шляху розвитку дорадництва є низька платоспроможність суб'єктів господарювання на селі (фермерських господарств, малого підприємництва, сільського населення), що негативно впливає на їхню здатність замовляти дорадчі послуги, а також недооцінка ролі інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками.

65 % зареєстрованих на початок 2020 р. дорадчих служб функціонували у формі громадських організацій. На нашу думку, бізнес не довіряє професійності таких служб, оскільки вони розглядають дорадництво як громадську діяльність.

У процесі дорадництва надзвичайно велику роль грає фахова компетентність дорадника. У 2004 р. НУБіП України розпочав підготовку здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньою програмою "Дорадництво", яка й донині є єдиною в Україні. За цією програмою вже було підготовлено понад 100 магістрів — консультантів з дорадництва. А з 2007 р. в середньому 70 дорадників та експертів-дорадників підвищують кваліфікацію на базі НУБіП з подальшою сертифікацією. Проте, на жаль, в Реєстрі сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників на початок 2020 р. бачимо лише одну особу з дипломом дорадника. Вважаємо, що саме на фахову компетентність дорадників слід звернути увагу при подальшій підготовці дорадників та їх сертифікації (зокрема, відповідності спеціальності за дипломом переліку дорадчих послуг у кваліфікаційному свідоцтві, досвіду роботи в певній сфері), що сприятиме зростанню довіри аграріїв до компетентності дорадників.

Вважаємо, що для України зразком може бути польська модель дорадництва, яка нині є державно-приватною, проте на початковому етапі дорадча діяльність повністю фінансувалася державою, а зі зростанням платоспроможності середніх та малих аграрних підприємств поряд з державною системою дорадництва почали успішно функціонувати приватні консультаційні організації (рис. 1).

Центр сільськогосподарського дорадництва (Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie)

як державна організаційна одиниця виконує завдання з:

- підготовки та впровадження єдиних методів діяльності сільськогосподарських дорадчих центрів, уніфікації стандартів послуг, які надають дорадники сільськогосподарським товаровиробникам;

- підготовки дорадчих кадрів, надання кваліфікації сільськогосподарського дорадника, агроекологічного дорадника та природознавця, підвищення кваліфікації та ведення реєстрів дорадників;

- створення та ведення центральної інформаційної системи та баз даних для потреб сільськогосподарських дорадчих служб, зокрема щодо аграрних інновацій, можливостей та умов використання коштів допомоги ЄС;

- підготовки та розповсюдження інформаційних та навчальних матеріалів для консультативних центрів;

- популяризації новітніх наукових досягнень для підтримки розвитку сільського господарства та сільських територій (організація навчальних тренінгів, курсів, виставок, семінарів і конференцій, а також інших заходів у сфері сільського господарства та розвитку села, а також органічного землеробства);

- координації завдань з розвитку органічного землеробства, які виконуються дорадчими центрами;

- публікації інформаційно-освітніх матеріалів та щоквартальника *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*;

- організації різноманітних заходів з метою популяризації кращих практик у галузі сільського господарства та сільського розвитку: конкурсів "Метод успіху", "Краще органічне господарство", "Краще видавництво сільськогосподарських дорадчих центрів", Фестивалю аграрної науки, Національного симпозіуму з агротуризму тощо [18—20].

У 2022 р. Центр сільськогосподарського дорадництва виконував основні завдання в рамках пріоритетів і рекомендацій, визначених Міністерством сільського господарства та сільського розвитку:

- інформатизація та цифровізація сільськогосподарського дорадництва, зокрема, створення платформ обміну знаннями та інновацій;

- обмін знаннями і покращення співпраці в рамках Системи знань та інновацій у сільському господарстві (*Agriculture Knowledge and Innovation Systems — AKIS*);

- розробка інструментів, необхідних для реалізації Стратегічного плану спільної аграр-

ної політики 2021-2027, з позиції дорадництва, трансферу знань та інформації;

- розвиток мережі навчальних ферм та демонстраційних господарств;

- підвищення компетентності дорадників, зокрема, шляхом проведення навчання, підвищення його якості, покращення матеріалів навчальних курсів та забезпечення інформаційними матеріалами дорадників регіональних консультативних центрів [19].

Регіональні сільськогосподарські дорадчі центри (*Wojewodzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego — WODR*) надають широкий спектр послуг сільськогосподарським товаровиробникам: навчання; консультування з агротехнічних, економічних питань, щодо розвитку не-сільськогосподарських видів діяльності; поширення інформації про інноваційні методи ведення сільського господарства; супровід фермерів у пошуку додаткових джерел фінансування; вирішення завдань щодо підтримки розвитку сільських територій. WODR виконують завдання Міністерства сільського господарства та сільського розвитку та тісно співпрацюють з Агентством з реструктуризації та модернізації сільського господарства (*Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa — ARIMR*) та Національним центром підтримки сільського господарства (*Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa — KOWR*).

Сільськогосподарська палата (*Izba Rolnicza*) — це самоврядна організація, яка агрегує та артикулює інтереси аграріїв на рівні уряду та місцевого самоврядування, а також в межах своєї компетенції надає консультативні послуги фермерам. До складу Сільськогосподарської палати входить Національна рада сільськогосподарських палат та 16 воєводських сільськогосподарських палат з представництвами в окремих частинах воєводства.

В наукових інститутах та університетах, які здійснюють наукову, дослідницьку та освітню діяльність у сфері сільського господарства, функціонують спеціальні підрозділи, завданням яких є поширення наукових здобутків.

Приватні консультативні організації, представлені переважно однією або кількома особами, надають платні консультативні послуги фермерам, зокрема, допомагають з веденням документації, бухгалтерського обліку, страхування.

Комерційні підприємства надають консультативні послуги, пов'язані з використанням продукції, яку вони реалізують (корми, добрива, засоби захисту рослин тощо) [18—20].

Фінансування державної системи сільськогосподарського дорадництва в Польщі здійснюється за рахунок:

1) цільових дотацій з державного бюджету для виконання завдань дорадництва, в тому числі заробітна плата співробітників;

2) цільових дотацій на статутну діяльність (кошти на поточні та майнові витрати);

3) цільових дотацій та коштів Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільської місцевості на виконання завдань у сфері функціонування Національної сільської мережі. У 2014—2022 рр. Фонд фінансував три основні цілі: підтримка конкурентоспроможності сільського господарства та громади; забезпечення сталого господарювання, збереження природних ресурсів та боротьба зі змінами клімату; досягнення збалансованого розвитку сільських територій, включаючи створення та захист робочих місць. В рамках технічної допомоги "Програма розвитку сільських територій на 2014—2020 рр.", бюджет якої становив 13,6 млрд. євро, Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості профінансував 8,7 млрд. євро, 4,9 млрд. євро — національний внесок на створення Мережі інновацій у сільському господарстві [20].

ВИСНОВКИ

Головними чинниками, що стримують нині розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні, є недостатнє державне фінансування та недостатня державна підтримка дорадництва загалом; низька платоспроможність суб'єктів господарювання на селі (фермерських господарств, малого підприємства, сільського населення), що негативно впливає на їхню здатність замовляти дорадчі послуги; недооцінка ролі інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками; недовіра аграріїв до фахової компетентності дорадників та дорадчих служб.

З метою розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в Україні необхідно розробити й затвердити Верховною Радою України Державну цільову програму сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2024 р., приділивши в ній значну увагу інформатизації та цифровізації сільськогосподарського дорадництва, підготовці кваліфікованих дорадників, заходам інформування сільгоспвиробників і сільського населення щодо переліку послуг дорадчих служб та можливостей їх отримання.

Функцію координації дорадницької діяльності має здійснювати Міністерство аграрної політики та продовольства України, для чого у структурі міністерства потрібно відновити спеціалізований підрозділ.

Нині дорадча діяльність має фінансуватися переважно державою, а зі зростанням платоспроможності середніх та малих аграрних підприємств та довіри до фахової компетентності дорадників, усвідомлення значення та ролі дорадництва в зростанні продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва, все більша кількість послуг може ставати платною, з переходом в перспективі до державно-приватної моделі дорадництва за зразком Польщі.

Оскільки існує гостра нестача бюджетних коштів для створення мережі регіональних дорадчих служб та їх районних відділів в Україні, а одним з пріоритетних напрямків розвитку держави є цифровізація, особливу увагу нині слід приділити інформатизації та цифровізації сільськогосподарського дорадництва, зокрема, створення платформи обміну знаннями та інновацій за прикладом Польщі. Так як основними функціями дорадництва є довідкова, інноваційна, навчальна та консультативна, ця платформа може містити різноманітні аналітичні матеріали, бази даних щодо інновацій та кращих практик сталого розвитку, інтерактивні навчальні курси тощо, використання яких дозволить зменшити рівень трансакційних витрат агроформувань. Перші кроки на цьому шляху вже зроблені. Зокрема, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України (НАСДСУ) у 2021 р. за підтримки Програми USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) розпочала реалізацію Проекту "Кращі агропрактики для сільськогосподарських ММСП" [21], а за підтримки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) був розроблений веб-сайт "Дорадник" (<https://doradnyk.org.ua/ua/>) для надання дорадчих послуг аграріям Запорізької, Донецької та Луганської областей. Переконані, що роботу над цими проектами, тимчасово призупинену через військове вторгнення РФ на територію України, слід продовжити, матеріали систематизувати, інтерфейс удосконалити.

Література:

1. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2020 роках. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.10.2022).

2. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2013—2020 роках. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.10.2022).

3. Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010?2020 роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.10.2022).

4. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2012—2020 роках. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.10.2022).

5. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schododerzhavnoi-pidtrimki-rozvitku-silskogopodarskogo-doradnictva-v> (дата звернення: 12.10.2022).

6. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010—2020 роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.10.2022).

7. Загроза продовольчій безпеці світу. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (дата звернення: 04.10.2022).

8. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи "Нова аграрна політика". URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 12.10.2022).

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 04.10.2022).

10. Смігунова О. В. Джерела фінансування дорадчих служб в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Харків, 2019. Вип. 200. С. 298—305.

11. Кудінова І. Дорадництво та сталий розвиток в умовах глобалізації. Agrobiodiversity. 2017. № 1. С. 264—267.

12. Кальна-Дубінюк Т. П. Сучасний стан розвитку екстенсивного сервісу в світі та його пер-

спективи в Україні. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 1(152). С. 79—83.

13. Недбалюк О. О. Перспективи розвитку дорадництва в Україні. Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. Вінниця, 2010. Вип. 36. С. 103—107.

14. Корінець Р. Я. Сільськогосподарське дорадництво України: проблеми, стратегія та шляхи розвитку. Сільськогосподарське дорадництво: проблеми, стратегія та шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 16 жовт. 2013 р. Київ, 2013. С. 9—16.

15. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. Дата оновлення: 09.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 04.10.2022).

16. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Інформація з Реєстру сільськогосподарських дорадчих служб. URL: <https://minagro.gov.ua/file-storage/reestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikiv> (дата звернення: 21.02.2020).

17. Міністерство Аграрної політики України. Інформація з Реєстру сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників. URL: <https://minagro.gov.ua/file-storage/reestr-silskogospodarskih-doradnikiv-i-ekspertiv-doradnikiv> (дата звернення: 21.02.2020).

18. Laskowski L. Jak zostac doradca i prowadzic firme doradztwa rolniczego? URL: <https://www.cdr.gov.pl/aktualnosc-instytucje/3684-jak-zostac-doradca-i-prowadzic-firme-doradztwa-rolniczego> (дата звернення: 04.10.2022).

19. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. URL: <https://www.cdr.gov.pl/o-nas> (дата звернення: 04.10.2022).

20. Informacja o wynikach kontroli dzialalnosc osrodkow doradztwa rolniczego. URL: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22172,vp,24839.pdf> (дата звернення: 04.10.2022).

21. Кращі АГРО Практики для ММСП. URL: <http://dorada.edorada.org/uk/krashi-agro-praktiki-dlya-mmssp> (дата звернення: 04.10.2022).

References:

1. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), "Number of active enterprises by types of economic activity in 2010-2020's", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 October 2022).

2. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), "Volume of production (goods, services) of enterprises by types of economic activity in 2013—2020's", available at:

<https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 October 2022).

3. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), "Number of active enterprises by types of economic activity in 2010-2020's, categorized by big, medium, small and micro-enterprises", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 October 2022).

4. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), "Volume of production (goods, services) of enterprises by types of economic activity in 2012—2020's, categorized by big, medium, small and micro-enterprises", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 October 2022).

5. The official site of The National Institute for Strategic Studies (2022), "On state support of the development of agricultural consulting in Ukraine. Analytical memo", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schododerzhavnoi-pidtrimki-rozvitku-silskogospodarskogo-doradnictva-v> (Accessed 12 October 2022).

6. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), "Financial results of enterprises by types of economic activity before tax, categorized by big, medium, small and micro-enterprises, in 2010—2020", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 4 October 2022).

7. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2022), "Threat to the world food security", available at: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (Accessed 4 October 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), "Draft Plan of Ukraine's restoration. Materials of the working group "New agrarian policy", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (Accessed 12 October 2022).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), "Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Accessed 4 October 2022).

10. Smihunova, O. V. (2019), "Financing sources of advisory services in Ukraine", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 200, pp. 298—305.

11. Kudinova, I. (2017), "Consulting and sustainable development in the context of globalization", *Agrobiodiversity*, vol. 1, pp. 264—267.

12. Kal'na-Dubiniuk, T. P. (2014), "Current state of development of extension service in the world

and the outlook for Ukraine", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 1 (152), pp. 79—83.

13. Nedbaliuk, O. O. (2010), "Outlook for development of consulting in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho derzhavnoho ahrarynoho universytetu*, vol. 36, pp. 103—107.

14. Korinets', R. Ya. (2013), "Agricultural consulting in Ukraine: problems, strategy and development opportunities", *Sil's'kohospodars'ke doradnytstvo: problemy, stratehiia ta shliakhy rozvytku. Naukovo-praktychna konferentsiia [Agricultural consulting in Ukraine: problems, strategy and development opportunities. Scientific and Practical Conference]*, National Scientific Center "Institute of agricultural economics", Kyiv, Ukraine, pp. 9—16.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On agricultural consulting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (Accessed 4 October 2022).

16. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Information from the Registry of agricultural consulting services", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikiv> (Accessed 21 February 2020).

17. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2020), "Information from the Registry of agricultural consulting services and expert advisors", available at: <https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-silskogospodarskikh-doradnikiv-i-ekspertiv-doradnikiv> (Accessed 21 February 2020).

18. The official site of Agricultural Advisory Center in Brwinow (2022), Laskowski, L. "How to become an advisor and start an agricultural consulting firm?", available at: <https://www.cdr.gov.pl/aktualnosci-instytucje/3684-jak-zostac-doradca-i-prowadzic-firme-doradztwa-rolniczego> (Accessed 4 October 2022).

19. The official site of Agricultural Advisory Center in Brwinow (2022), Available at: <https://www.cdr.gov.pl/o-nas> (Accessed 4 October 2022).

20. Supreme Audit Office of Poland (2020), "Information on the outcomes of monitoring the activities of agricultural consulting establishments", available at: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22172,vp,24839.pdf> (Accessed 4 October 2022).

21. The official site of The National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine (2022), "The best agricultural practices for SMEs", available at: <http://dorada.edorada.org/uk/krashi-agro-praktiki-dlya-mmssp> (Accessed 4 October 2022).

Стаття надійшла до редакції 01.11.2022 р.